

Porok. XIII

Zobowiązania ciemne

(3)

TC-DN-70-6

do: Kofceński F.
Ciemne polski
wzrost 1958

Rozdział XIII.

Z d o b n i c t w o c i e s i e l s k i e .

Dawne zdobnictwo ciesielskie występowało w pełnym swoim rozkwicie przede wszystkim w okolicach, które obfitowały w budulec. Do takich zaliczyć trzeba Puszcę Kurpiowską, Puszcę Tucholską, Mazury oraz regiony górskie a w szczególności Podhale, Orawę i Żywiecczyznę. Na tych terenach mamy do czynienia z wysokim poziomem rzemiosła ciesielskiego oraz z powszechnie rozwiniętym poczuciem estetycznym, szukającym pola do popisu. Zdobnictwo ludowe posługuje się motywami o charakterze geometrycznym lub też zaczerpniętymi z tematyki roślinnej i zwierzęcej, w odpowiedniej stylizacji. Spotykamy ^{nie} ~~na~~ również motywy, zaczerpnięte z zaobserwowanych elementów architektury murowanej. Zdobione są ważniejsze elementy konstrukcyjne budynku: słupy, oczepy, sosręby i belki stropowe, mieczowania, ^{rysie,} ~~połacie~~ i zwieńczenia szczytów, obramienia otworów drzwiowych i okiennych. Prymitywne naogół narzędzia oraz doskonała znajomość materiału i jego możliwości plastycznych wycisk ^{neto} na ornamentyce ciesielskiej swoiste piętno. Przedmiotem ornamentacji ~~jest~~ ^{są} słupek, belka, deska i listwa. W tym szczytym zakresie ~~kamaryzany~~ cieśle wiejscy i miejscy potrafili wypowiedzieć się ogromnym bogactwem formy.

Jednym z ważniejszych elementów plastycznych w budownictwie drzewnym jest słupek, występujący w podcieniach chałup pańszczyźnianych i domów miejskich /ryc. 1 i 2 /, sobotach kościelnych i gankach dworskich, galeriach lamusów i świronków. Profile dekoracyjne słupeków zaczerpnięte są naogół renesansowych i barokowych kolumn kamiennych lub murowanych: występują w nich reminiscencje impostów, baz, entasis trzonu i głowicy. ^{/B, 42/} ~~Również~~ tralki balustrad kamiennych znalazły swe odbicie w plastyce słupeków ^{5,6} ~~/5,6/~~

Spotykane często motywy dzbanuszków i przewiązek wałkowych nasuwają nieodparte skojarzenia z wawelskim ich prototypem.

Dekoracja szupów wiąże się bezpośrednio z mieczowaniami, tworzącymi konstrukcyjne powiązanie szupów z oczepami, bądź w formie prostych skosów, np. /XX - XI/ bądź też w postaci odcinków kół lub elips, tworzących naśladownictwo arkad murewanych. Również czyste konstrukcyjne szczegóły, jak wycięcia nakładek w jaskółczy ogon oraz kołkowanie mają charakter ornamentalny.

Oczepy, wiążące szupy posiadają dekoracyjne profile, cięte bezpośrednio w ich przekroju ^{10, 11, 5/} /XXX~~XX~~XX/ lub też przesłonięte są szeroką deską, która pozwala na bardziej swobodne operowanie krzywiznami i wcięciami, bez obawy naruszenia statycznej wytrzymałości oczepu ^{12, 13} /XX, XX/. Przęsła podcieni domów w Wiśniczu i Muszynie posiadały rytmy zdwojone przy pomocy wieszarów ^{12, 13} /XX~~XX~~XX/.

We wnętrzach domów wiejskich i miejskich szczególny nacisk kładzione na przyozdobienie podciągu, dźwigającego belki stropowe. Zazwyczaj mniej lub bardziej bogaty ornament geometryczny w połączeniu z roślinnym, wiązał się z nazwiskiem fundatora budowli i rokiem budowy ^{oraz symbolami religijnymi.} Na Podhalu powszechnie spotykana jest na "tragarzach" rozeta sześciopromienna, wykreślona cyrklem i głęboko cięta. /ryc. 14/. Proste lub bogate fazowania naroty wypełniają program zdobniczy.

Również rysie grupują w sobie wielkie bogactwo różnorodnych form dekoracyjnych. Zazwyczaj końce ich doprowadzane są do prostokątnego przekroju, który pozwala na wydobycie dalszych efektów plastycznych, zarówno przez profilowanie, jak i ornamentykę płaską /ryc. 15 - 17/.

Najpiękniejsze zdobnictwo szczytów występuje w Puszczy Kurpiowskiej, na północnym Mazowszu, jak również na Pomorzu. Szczyt chałupy kurpiowskiej, wykonany z desek, układanych deko-

zazwyczaj szalowaną pionowo racyjnie, posiadają/dolną część ~~zazwyczaj szalowaną~~ na zakład ~~piaskowy~~, natomiast górną część, lekko nadwieszoną ułożoną w jodełkę. Poziome pasy o bogatym profilowaniu dzielą te dwa pola /ryc.18/. Chałupy pomorskie i wielkopolskie zdobią swe szczyty jednolicie w jedlinkę, z bogato profilowanymi listwami na osi szczytu oraz wiatrownicami. /ryc. 19/. Spotykane są też szczyty o wielokrotnym ornamentem jedlinkowym /ryc. 20/ lub wężykowym /ryc. 21/. Zdobnictwo szczytów obejmuje również dymnikowe, zwłaszcza w regionach górskich. Bekoracja szczytu chałupy z Beskidu Śląskiego przypomina swoim podziałem laskowanie gotycznych szczytów kościelnych /ryc. 22/, podobnie jak w chałupach żywieckich spotyka się ornament, nawiązujący do fryzów arkadowych. /ryc. 23/. Dawniejsze chałupy na Podhalu miały stosunkowo skromne szczytiki w jodełkę /ryc. 24/ lub pionowo listwami podzielone /ryc. 25/; dopiero od połowy XIX wieku pojawia się duże bogactwo form dekoracyjnych, wśród których główne miejsce zajmuje motyw "słoneczka" oraz fryz arkadowy /ryc. 26/.

Zdobnictwo szczytów w dworach drewnianych, miejskich domach podcieniowych oraz w niektórych budynkach przemysłowych wskazują na bezpośrednie nawiązania ze sztuką monumentalną. Jedynie drewno, jako tworzywo skomplikowanych esownic barokowych oraz gontowe poszycie tka, jak np. w Koszutach /ryc. 27/ lub szalowanie deskami : papiernia w Dusznikach /ryc. 28/ ~~wskazują~~ nadają tym budowlom wspólny charakter z budownictwem ludowym.

Z zasięgiem ozdobnych szczytów w dachach dwuspadowych wiąże się występowanie rogowników czyli sparogów. Motyw ten powstał z dekoracyjnego opracowania skrzyżowanych końców wiatrownic, desek, osłaniających styk poszycia dachowego i płaszczyzny szczytu. Jako motyw dominujący wstępują rogi lub łby końskie, mające być ^{echem} ~~reliktem~~ kultu boga Swarocyca /ryc. 29/.

Obok rogowników nadmienić należy pazdury, wieńczące szczyty, a odznaczające się ogromnym bogactwem form. Na niżu pazdur, wykonany z deski, wyciętej w ozdobny kształt grotu, krzyża, x strzały, występuje często łącznie z rogownikami, natomiast na Podhalu pazdury wyrzeżane są z klocka w kształcie "lelui". /ryc. 30/. Na zakończenie przeglądu ozdób dachowych wspomnieć należy o bardzo pięknych koronkach, jakimi wiążą się na kalenicy gonty/ryc. 31/.

Wiele uwagi poświęca zdobnictwo ludowe otworom drzwiowym i okiennym. W starych chałupach podhalańskich, a także w innych okolicach, drzwi, ujęte w masywne węgary, posiadają półkoliste zamknięcie otworu, przy pomocy "psów" czyli zwieraczy, bogato kołkowanych na złączach. Skrzydła drzwiowe klepkowe, w jodełkę /ryc. 32/, lub w "słoneczko" /ryc. 33/. W niektórych okolicach kraju występuje bogate zdobienie okien, przy pomocy nadproży i podokienników, wycinanych z desek, ~~xxxxxx~~ /ryc. 34/. Szczególnie bogate podokienniki obserwujemy w budynkach, projektowanych przez S. Witkiewicza w Zakopanem, który dla wzbogacenia motywów dekoracyjnych sięgnął do zdobnictwa sprzętarskiego, ~~xxxx~~ ~~xxx~~ /ryc. 35/, wprowadzając drobny i skomplikowany detal, którego prostymi narzędziami wykonać nie można było. Powstała w ten sposób ~~architektoniczna~~ ~~dekoracja~~ koronkowa dekoracja architektoniczna, różniąca się ^{ażurów} jak od importowanych ~~motywów~~ tyrolsko-bawarskich, /ryc. 41/, jedynie motywami, zaczerpniętymi z rodzimego środowiska. Podobnie kształtowały się formy balustrad balkonów^{ych} /ryc. 36 i 37/, listwy okładzinowe, rzeźbione, cięte, wycinane /Ryc. 39 - 40/, ~~+~~ koreniki i inne /szczegóły dekoracyjne. Zestawienie autentycznych motywów zdobniczych, zwłaszcza znajdujących się w obiektach zabytkowych, z nowymi inwencjami dekoracyjnymi wypada na niekorzyść tych ostatnich./ryc. 42/.